

**МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО В СИСТЕМІ СХОДОЗНАВЧИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ 20-30-ТИХ РОКІВ ХХ СТ. У УКРАЇНІ:
ДІЯЛЬНІСТЬ ВУНАС У ХАРКОВІ**

Попов Д.М., аспірант

Харківська державна академія дизайну і мистецтв

Анотація. У статті розглядається мистецтвознавча та художньо-естетична концепція сходознавчих досліджень ВУНАС у Харкові в 20-30 рр.

Ключові слова: ВУНАС, мистецтвознавство, методологія, сходознавство, авангард, Харків.

Аннотация. Попов Д.М. Искусствоведение в системе востоковедческих исследований 20-30-тих годов ХХ ст. в Украине: деятельность ВУНАВ у Харькове. В статье рассмотрена искусствоведческая и художественно-эстетическая концепция востоковедческих исследований ВУНАВ в Харькове в 20-30 гг.

Ключевые слова: ВУНАВ, искусствознание, методология, востоковедение, авангард, Харьков.

Annotation. Popov D.M. Art criticism in system of researches of the east 20-30 years of XX item in Ukraine: activity VUNAV at Kharkov. In the article the art criticism and art - aesthetic and orientalism concept of researches VUNAS in Kharkiv at 20-30 years is reviewed.

Key words: VUNAS, study of art. methodology, orientalism, advance guard, Kharkiv.

Постановка проблеми. Методологія мистецтвознавства, коло мистецтвознавчих проблем, що розв'язувалися у межах сходознавчих досліджень в Україні у 20-30 рр ХХ ст. — проблема, яка потребує дослідження.

Вона постає через наявність у вітчизняній мистецтвознавчій спадщині певної кількості мистецтвознавчих наукових робіт, в яких простежується осмислення та наукова розробка деяких стилістичних рис мистецтва Сходу.

Розробка окресленої проблеми є **актуальною** з багатьох причин. По-перше, вона сприятиме розширенню наших знань про характер та зміст мистецтвознавчої роботи, сфокусованої навкруг сходознавчих проблем; поглибленню наших уявлень про організацію та характер наукової роботи у царині гуманітаристики першої третини ХХ століття.

По-друге, звернення до питань організації, характеру та змісту мистецтвознавчих досліджень 20-30-х рр. ХХ ст. дозволяє поглибити знання

про напрямки творчих пошуків видатних вітчизняних дослідників з питань мистецтвознавства.

Загалом, — звернення до заявленої проблематики дозволяє більш глибоко зрозуміти епістемологію та філософію теорії та історії мистецтва в Україні, тим більше, що ця епістемологія та філософія мистецтва розгорталася на тлі авангардного руху в Україні, інтерес до якого все більше зростає, не кажучи вже про розквіт досліджень художньої картини світу у національних формах художньо-мовної свідомості¹. Здається, така розмова на фоні процесу відродження українського сходознавства має бути досить плідною та цікавою з наукового кута зору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика, яка пов'язана з діяльністю Всеукраїнської Наукової Асоціації Сходознавства (ВУНАС) у Харкові в 20-30-ті рр., довгі роки перебувала у затінку та не привертала уваги вітчизняних науковців, однак цілком зрозуміло, що вона очікує на ґрунтовні мистецтвознавчі дослідження. В сучасному українському науковому просторі цей напрямок розробляє лише невеличка кількість дослідників, головна увага яких зосереджена на історико-економічних, мовних, перекладацьких та видавничих питаннях.

Треба зазначити, що окремого та цілісного аналізу кола мистецтвознавчих питань, до яких зверталися представники ВУНАС, ще немає, хоча для багатьох дослідників він здається конче потрібним.

На тлі краєзнавчих досліджень та історико-наукових нарисів про організацію мистецтвознавчої роботи в Україні, в дослідженнях Л.Д. Соколюк, С.П. Побожія, Е.Г. Циганкової та інш.², здійснено спробу дослідити діяльність харківських мистецтвознавців — членів ВУНАСа, зокрема В.М. Зумера (1885-1970) та М.І. Вязмітіної (1896-1994), однак вищезгадані науковці не ставлять за **мету** аналіз саме методологічних та епістемологічних засад мистецтвознавчої роботи у межах ВУНАС.

Ціль статті — дослідити та викласти саме цей аспект сходознавчих досліджень в Україні в першій третині ХХ століття. Тому **метою публікації** є визначення особливостей мистецтвознавчого підходу до культур Близького, Середнього та Далекого Сходу, що досліджувалися представниками ВУНАС у 20-30-ті рр. ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, у 20-ті рр. ХХ століття (1926 р.), після створення національної Академії наук та розгалуженої мережі мистецтвознавчих установ, під всеохопним впливом батька українського сходознавства ХХ ст. А. Кримського, у Харкові, тодішній столиці України, утворено різнопланову громадсько-наукову організацію — Всеукраїнську наукову асоціацію сходознавства (ВУНАС), з філіями у Києві та Одесі. Найактивніше праця цієї організації відбувалася протягом 1926-1930 рр. Треба зазначити, що на характер діяльності ВУНАСа вплинуло те, що, по-перше, у Харкові вже існувала традиція сходознавчих досліджень, закладена представниками Харківської історико-філологічної школи, центром якої став

харківський університет, а по-друге, те, що ВУНАС виник одночасно з організацією української Східно-торгівельної палати в м. Харкові у липні 1925р. Відтак стимулом науково-громадської діяльності ВУНАСа є державна зацікавленість у поширенні торговельно-культурних зв'язків з країнами Сходу та відповідна державна підтримка наукової роботи у цієї галузі. Навіть головними засновниками ВУНАСу стали високопосадовці Торгівельної палати та відповідних наркоматів, тому пріоритет конкретних економічних розробок обумовив висунення на передній план на першому етапі наукової діяльності ВУНАСу економічно-політичної тематики. Згодом вона поступається політико-методологічній та пропагандистській.

Історико-етнологічний аспект наукових досліджень ВУНАСу цілком базувався на академічній традиції класичного сходознавства, яке розвивалося на відповідних університетських кафедрах.

Зрозуміло, що ця традиція досліджень йшла від часів розгортання ритуально-міфологічних та психологічних шкіл вітчизняного літературознавства та потужних неогумбольдіанських та позитивістських напрямків мистецтвознавчих досліджень.

Це традиція О.О. Потебні, Д.М. Овсяннико-Куликовського, Ф.І. Шміта, Є. Редіна, М. Дринова, В. Бузескула, П. Ріттера та Я. Ендзеліна. Щодо мистецтвознавчого аспекту — тут треба вказати на потужний струмінь індологічних та візантологічних розвідок, які неодмінно упаралелювалися дослідженням культури слов'ян та Слобожанщини³. Вагомий вплив на розвиток мистецтвознавчих досліджень у Харкові мало Харківське історико-філологічне товариство та діяльність його очільника М.Сумцова, який присвятив трудам Ф. Шміта з історії мистецтва окрему розвідку, в якій проаналізовано візантологічні дослідження видатного дослідника⁴.

Цікаво, що мистецтвознавчі питання постійно входили у коло наукових інтересів провідних харківських сходознавців, хоча й вони розробляли історико-культурну літературознавчу проблематику. Однак окремого викладу та певного мистецтвознавчого вигляду мали лише роботи згаданого Ф. Шміта, професорів В.М. Зумера, М.І. Вязмітінової, П. Ріттера, А. Ковалівського, академіків В. Бузескула, М. Сумцова та В. Левицького. Трибуною для викладу мистецтвознавчих питань став журнал ВУНАСу — “Східний світ”, започаткований у 1927 р., закритий після перейменування у “Червоний Схід” у 1931, та Український Сходознавчий З’їзд ВУНАСа, останній з яких — після 1927 р. — відбувся у червні 1929 р.

Необхідно зазначити, що мистецтвознавча робота ВУНАСу мала не тільки суто кабінетний характер, а супроводжувалася широкою археолого-етнологічною практичною та навчально-методичною роботою. З 1927 р. ВУНАС постійно організовував експедиції до Середньої Азії, Туреччини, Криму, проводив навчання мовам та культурі Сходу на “Українських курсах східних мов” (де, може, чи не вперше здійснено спробу лінгвокраєзнавчого підходу до лінгвістичної пропедевтики Сходу) та планує й організує роботу

по створенню Музею Сучасної Культури Східних Народів, якому не судилося через закриття ВУНАСу у 1931 розпочати свою діяльність.

Потужну та високопрофесійну мистецтвознавчу діяльність проводив у харківському центрі ВУНАСа видатний вітчизняний мистецтвознавець В.М. Зуммер (1885-1970)⁵.

Сфера його мистецтвознавчих інтересів була пов'язана з мистецтвом ісламу та мистецтвом та мистецьким життям Азербайджану.

Однак починав свої мистецтвознавчі розвідки В.М. Зуммер з цілком характерної для формальної мистецтвознавчої школи, що базувалася на естетико-теоретичних засадах А. Ріглі та В. Вольфліна, Адольфа Гільдебранта, який зосередив свою увагу на встановленні закономірностей сприйняття живописної форми та специфіки живописного втілення міфологічного сюжету у живопису, — роботою “Система біблійних композицій А. Іванова”, яку він захистив у 1915 р. як кандидатську дисертацію. Почавши з дослідження творчості А. Іванова, В.М. Зуммер все більше й більше звертається до тем, аналіз яких вимагав не тільки розробки певних історико-стильових та формальних аспектів пам'яток, які досліджувалися, а й розробки цілісної методології мистецтвознавчого аналізу мистецтва Сходу. Звернемо увагу на те, що й зараз таку методологію не можна визначити як цілісну та стовідсотково утворену, тому внесок харківського мистецтвознавця у цю проблематику важко переоцінити. В.М. Зуммер — фахівець високого гатунку.

Свої мистецтвознавчі погляди він, об'їздивши чи не увесь Кавказ, Малу та Середню Азію, Крим, довгі роки перебуваючи у Азербайджані, де вчений працював до 1927 р., підсумував у монографічних дослідженнях “Стили восточной миниатюры” (Харків, 1927), “Турецкие музеи” (Баку, 1929) та чисельної кількості статей в українських та азербайджанських фахових та суспільних виданнях. Головною для В.М. Зумера стала не тільки атрибуційна та описова робота, а глибоке занурення у питання аналізу художньої форми, які розв'язувалися на широкому культурно-історичному матеріалі, який вчений пов'язував з ознаками ісламського ренесансу та естетикою культур Сходу⁶.

Наступницею В.М. Зумера у лавах ВУНАСу була учениця В. Зумера М.І. Вязьмітіна (1896-1994). Як і її вчитель, Вязьмітіна зосередила свою увагу на мистецтві ісламу. Прийшовши до складу ВУНАСу у 1927 р., зосередилася на вивченні декоративно-ужиткового мистецтва країн ісламського Сходу. У 1930 р., після складених іспитів та фахового визнання Вязьмітіної як наукового працівника-мистецтвознавця, очолила Відділ мистецтва Сходу в Музеї мистецтв ВУАН. Згодом, попри життєві та суспільні труднощі, що були пов'язані з зміцненням тоталітарного режиму у колишньому СРСР, видала низку власних досліджень з обраного кола проблематики. Також супроводжувала наукову діяльність з просвітництвом та освітнянством (читала курс з історії мистецтва у ХХІ). В науковому доробку дослідниці — розвідка з ужиткового мистецтва ісламу у збірці Харківського художньо-історичного музею. Використовуючи порівняльний аналіз у дослідженні

виробів з бронзи, кераміки й дерева, М. Вязьмітіна змогла визначити характерні риси орнаментики наявних у XIXM виробів. Крім того, розв'язання питання техніки та технології, порівняння техніки та найхарактерніших стильових рис дозволило дослідниці просунути у визначенні стильових категорій мистецтва ісламського Сходу та виокремити у різні групи “кримські” та “перські” примірники колекції.

Досліджуючи мистецтво ісламських країн М.І. Вязьмітіна, здавалось, спиралась на вже отриману позитивістську методологію мистецтвознавчого аналізу, що видно по укладеному авторкою Каталогю східно-азійської порцеляни у зібранні Богдана і Варвари Ханенків, однак, при врівноваженому підході до матеріалу, який, згідно традиції, розподілено на групи за матеріалом, хронологією та технікою виконання, спромоглася вийти на рівень стильового та змістовного аналізу витворів мистецтва ісламського Сходу⁷.

Цілком ймовірно, що при долугості, зрівноваженому та відповідальному ставленні до сходознавчих мистецтвознавчих досліджень, ВУНАС, якби йому не заважала держава, спромігся б вийти на новий рівень досліджень мистецтва Сходу, не залишаючи царину історії та теорії мистецтв у межах регіонального та “поточного” та периферійного дослідження. Однак цілком зрозуміло, що всі учасники об'єднання цілком відповідально ставилися до мистецтвознавчого прошарку сходознавчих досліджень на Україні, поступово виводячи їх з тіні історико-політичних, краєзнавчих та етнологічних студіювань⁸.

Питання теорії мистецтва було віддано на відкуп обом столицям, у яких панував соціологічний та політичний підхід до мистецтва.

Сходознавча специфіка “не любить” ідеологічного завантаження, а потребує ретельно конкретної (“дрібної”) роботи, тому теорія мистецтва лишалася поза увагою харківського центру ВУНАС.

Висновки. Отже, нами було досліджено стан та характер мистецтвознавчих досліджень представників ВУНАС в 20-30-і рр. XX ст. в контексті проблеми становлення та розвитку сходознавчих досліджень в Україні. Було опосередковано доведено, що мистецтвознавчі дослідження велися на широкому тлі загальних історико-етнологічних та літературознавчих досліджень. В центрі уваги мистецтвознавців харківського ВУНАСу були не загальнотеоретичні питання аналізу пластичної форми, а конкретні типолого-стильові та атрибуційні розвідки матеріалу мистецтва ісламського Сходу, які потребували подальшого розвитку, але припинилися після закриття ВУНАСу.

Значною мірою діяльність мистецтвознавчої секції харківського ВУНАСу пов'язана з іменами видатних мистецтвознавців В.М. Зіммеля та М.І. Вязьмітіною.

Перспективи дослідження полягають у створенні цілісної картини сходознавчих досліджень в українському мистецтвознавстві першої третини XX століття.

Примітки:

¹ Див., напр., з цього приводу дослідження: *Валентас С. Экспансионизм авангарда / Язык и искусство. Динамический авангард наших дней.* — М., 2002. — С. 183-211; цій темі присвячено дослідження представників харківської школи семіотики

- мови та мистецтва, лінгвоестетики: *Коваль О.В.* “Язык вещей” А.Г. Габричевского в семиотике русского авангарда // *Anima Regum / Душа вещей: журнал предметного искусства и антиквариата.* — 2007. № 3-4; *Коваль О.В.* Отражение форм языкового сознания в художественном творчестве // *Матеріали науково-практичної конференції професорсько-викладацького складу ХДАДМ за підсумками роботи у 2006-2007 рр.* — Х.: ХДАДМ, 2007; а також: *Новиков Л.А.* Стилистика орнаментальной прозы А.Белого. — М.: Наука, 1990. — 179 с.
- ² *Соколюк Л.Д.* Харківський університет як мистецький осередок в Україні першої половини XIX ст. // *Культурна спадщина Слобожанщини. Культура і мистецтво.* — 2005. № 5. — С. 12-18; *Побожій С.П.* Нариси з історії мистецтвознавства на Слобожанщині. — Суми, 2002; *Циганкова Е.* Мережа сходознавчих установ в Україні // *V Сходознавчі читання на честь А.Кримського: Тези повідомлень* — К.: ІС НАНУ, 2001. — С.72-73.
- ³ *Соколюк Л.Д.* Харківський університет як мистецький осередок в Україні першої половини XIX ст. // *Культурна спадщина Слобожанщини. Культура і мистецтво.* — 2005. № 5. — С. 12-18.
- ⁴ Див. докладніше за: *Циганкова Е.* Сходознавчі установи в Україні: Радянський період. — К.: Критика, 2007. — С. 13.
- ⁵ *Циганкова Е.* Сходознавчі установи в Україні: Радянський період. — К.: Критика, 2007. — С.156-157.
- ⁶ Там само. — С.157.
- ⁷ *Вязьмітіна М.* Мистецтво країн Ісламу. — К., 1930; *Вязьмітіна М.* Ісламські збірки харківського державного художньо-історичного музею // *Мистецтвознавство. Збірник Харківської сесії науково-дослідницької секції мистецтвознавства, 1.* — Х., 1928. — С. 129-145.
- ⁸ Див. нашу попередню розвідку та бібліографію до неї: *Попов Д.М.* Всеукраїнська наукова асоціація сходознавства у Харкові та її діяльність у 20-30-ті рр. XX ст. // *Вісник Харківської державної академії дизайну та мистецтв. Мистецтвознавство. Архітектура.* — Х.: ХДАДМ, 2005. — № 6. — С.37-42.

Надійшла до редакції 19.10.2007